

NIKOLA TATALOVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

ARISTOTELOVA „METAFIZIKA“ IZMEĐU NEDOVRŠENOSTI I NEDOVRŠIVOSTI

Apstrakt: Autor u radu nastoji da ocrtá situaciju unutar koje se zatičemo pri pokušaju interpretacije smisla celine Aristotelovog projekta u *Metafizici*. Data situacija pokazuje se u svoja tri aporetična lica: kroz aporiju imena, aporiju unutrašnjeg poretka i aporiju jedinstvenog određenja *Metafizike*. Rad nastoji da ukaže na to da je prihvatanje aporetičkog karaktera Aristotelovog projekta u *Metafizici* nužno kako bi se uopšte otvorili za smisao istog.

Ključne reči: Aristotel, *Metafizika*, prva filozofija, ontologija, teologija, aporija

TRI LICA APORIJE: IME, STRUKTURA I ODREĐENJE METAFIZIKE

Ako želimo prići Aristotelovom pojmu metafizike, prirodno je uputiti se ka delu *Metafizika* kao skupu istraživanja koja samim svojim naslovom navode na polaganje računa o stvari metafizike. U tom smislu naslov ovih istraživanja budi nadu da je iz njih moguće razumeti šta metafizika jeste, odnosno da je sa njima data stvar metafizike. Međutim, sam naslov ne samo da nam ne daje nikakav mig, već nas pred samim ulazom u ovo područje stavlja u aporiju istraživanja koja Aristotel ovde sprovodi. Naime, sam Aristotel ne poznaje ime τὰ μετὰ τὰ φυσικά, niti njim označene spise uopšte imenuje.

Iako je Aristotel ponudio različita imena za svoj projekat – mudrost (σοφία), tražena nauka (ἡ ζητούμενη ἐπιστήμη), prva filozofija (πρώτη φιλοσοφία), nauka bića kao bića (ὄν ἢ ὅν), teologika (θεολογική), ime koje je u krajnjem dato tim spisima nije njegovo. Ime τὰ μετὰ τὰ φυσικά prvi put se spominje kod Nikolaja iz Damaska u prvom veku p.n.e., i kao stvar kasnijih urednika Aristotelovih dela, ime τὰ μετὰ τὰ φυσικά svedoči pre svega o problemu imenovanja tih

¹ E-mail adresa autora: nikolatatalovic@ff.uns.ac.rs

spisa, a samim tim i o problemu postaristotelovske antičke misli da zahvati karakter projekta koji se u njima sprovodi.

Naime, ime koje je dato ovim Aristotelovim spisima ne nosi sa sobom ideju određene filozofske discipline koja bi bila poznata u pogledu na važeće podele filozofije u helenističko-rimskom razdoblju. Metafiziku kao posebnu filozofsku disciplinu takođe ne možemo naći niti unutar Aristotelove podele teorijske filozofije na fiziku, matematiku i teologiku, niti unutar Platonove podele filozofije na dijalektiku, fiziku i etiku. Tako ni kod Diogena Laertija, koji preuzima platonovsku i stoičku podelu filozofije, ne nalazimo metafiziku kao posebnu filozofsku disciplinu kada govori o Aristotelovoj podeli filozofije.² U tom smislu ime metafizika čak ni u pogledu određenog domena znanja, koje bi njim bilo imenovano i sabrano u određeni način razumevanja filozofije i njenih disciplina, za razumevanje Aristotelovog projekta nije neposredno instruktivno: ovo ime i njim označena nauka nisu predviđeni antičkim shvatanjem nauke, te su time izraz suštinski problemskog karaktera Aristotelovog projekta.

Izostajanje metafizike kao posebne filozofske discipline unutar podela filozofije u antici, međutim, ne svedoči samo o pukoj novini Aristotelovih istraživanja i posledičnom problemu da se ona povežu sa prethodno poznatim oblastima znanja. Ova činjenica je zapravo posledica naročitog karaktera Aristotelovih istraživanja koji je, kako ćemo videti, teško razumljiv i kompleksan. Dakle, ovde je od značaja da vladajuće podele filozofije u antici ne ostavljaju mesto za ovu novu nauku, a time ni, čini se, za način mišljenja koji Aristotel sprovodi u ovim spisima.

Urednici Aristotelovih dela bili su više nego svesni problema pravog imena datih istraživanja, i moguće je da su ova istraživanja prosto imenovali shodno njihovom mestu unutar korpusa Aristotelovih spisa, naime kao onih koji dolaze nakon spisa iz filozofije prirode. Međutim, bilo bi pogrešno pretpostaviti da ime metafizika neposredno izražava smisao posebne filozofske discipline samo shodno njenom mestu unutar poretka Aristotelovog korpusa. Naime, kako smo videli, u pogledu na vladajuće razumevanje filozofije očitano kroz podelu filozofskih disciplina samo mesto tih istraživanja uopšte nije moglo biti samorazumljivo.³ Shodno tome, dato mesto *Metafizike* unutar

2 Diogen, Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, prevod Albin Vilhar, BIGZ, Beograd, 1979, str. 148, DL V.28

3 Frede, Michael, „The Unity of General and Special Metaphysics: Aristotle’s Conception of Metaphysics“, u: *Essays in Ancient Philosophy*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1987, str. 81-98, 81

Aristotelovog korpusa pre postavlja pitanja, nego što samo sobom nudi bilo kakav odgovor.

Pomenuta mogućnost da je ime metafizike zadobijeno s obzirom na mesto ovih Aristotelovih istraživanja u odnosu na druge njegove spise, pre svega one iz filozofije prirode, često se vezuje za etimologiju reči, odnosno za ono *μετά* u *μετά τὰ φυσικά*. Nesumnjivo je da ova odrednica svedoči nešto o smislu iskivanja imena metafizike, no razumevanje onoga *μετά* u *μετά τὰ φυσικά* može biti sprovedeno u pogledu na mesto date discipline u poretku znanja, ali jednako tako i u pogledu na ontološko dostojanstvo predmeta ove nauke. U drugom pomenutom slučaju, dakle, ono *μετά* ne bi označavalo sled različitih filozofskih disciplina shodno poretku kretanja spoznaje, već bi se odnosilo na predmet koji data nauka proučava – tako bi predmet proučavanja metafizike bio ontološki višeg ranga u odnosu na ostale nauke. U oba slučaja, ipak, ne govorimo neposredno o samom Aristotelu i onome što je on ponudio, već o antičkoj recepciji njegovog poduhvata, koja je i iznedrila ime metafizika. Naime, oba pomenuta razumevanja onog *μετά* teško mogu do kraja biti oslobođena uticaja platonizma – sa jedne strane u pogledu na platonsko-stoičku podelu filozofije, ili sa druge strane u pogledu na platonsku ideju onoga najvišeg, božanskog. Ipak, oba razumevanja mogu, bar na prvi pogled, naći svoje opravdanje i u samom Aristotelu, što u značajnoj meri otežava tačno utvrđivanje uticaja koji su doveli do imena ovih spisa.

U pogledu na prethodno rečeno, ukoliko se zadržimo na mogućnosti da je metafizika imenovana u pogledu poretka znanja, može se pretpostaviti da je imenovanje ovih spisa bilo vođeno Aristotelovim idejom kretanja istraživanja od onoga poznatijeg za nas (*καθ' ἡμᾶς, πρὸς ἡμᾶς*) ka onome poznatijem po sebi (*καθ' αὐτό, ἀπλῶς*).⁴ U skladu sa datom idejom o kretanju istraživanja, a iz razloga što se unutar vladajućih podela filozofije u helenističko-rimskoj epohi nije moglo naći mesta za ovu disciplinu, može se zaključiti da se ista verovatno razumela kao ona koja je post-fizička, kao ona koja sledi nakon fizike.⁵ Takvo razumevanje metafizike, koje prvi put nalazimo kod Aleksandra

4 *Met.* Z 3, 1029b1-11; *APr* II 23, 68b35-7; *APo* I 1, 71b32; *Phys.* A 1, 184a16-20; *Top.* VI 4, 141b2-142a12.

5 Merlan (Philip Merlan) u pogledu na problem imena ovih Aristotelovih istraživanja smatra da pravo pitanje nije zašto su urednici nazvali data istraživanja *Metafizika*, već zašto ih nisu nazvali „Metamatematika“ (Merlan, Philip, „On the Terms 'Metaphysics' and 'Being qua Being'“, *Monist*, 52 (1968), str. 174-194, 189). Naime, za Merlana nauka bića kao bića je isto što i teologija, i pravo pitanje u pogledu na problem imenovanja ovih istraživanja jeste zašto je Aristotel odustao od matematike kao jedne od teorijskih nauka, te u tom pogledu prva filozofija nije mogla da sledi nakon matematike, već nakon fizike. Merlanov odgovor jeste da je Aristotel odustao od trostruke podele posmatračkih nauka (fizika, matematika i teologija)

Afordizijskog, učestalo je kod prvih komentatora Aristotela, gde je ono *μετὰ* razumljeno vremenski, u smislu *nakon* istraživanja iz fizike.⁶

Samo uređenje Aristotelovog korpusa, koje ima didaktički karakter, svedoči o akademijском nasleđu i iz drugog razloga. Naime, Platonova misao u helenističko-rimskoj epohi recipirala se kao ona koja kruni u natčulnom, a sam Aristotel je unutar istraživanja preduzetih u *Metafizici* kao *jedan* od predmeta ove nauke odredio ono božansko (τὸ θεῖον), kao odvojeno i nepokrenuto bivstvo, i prvu filozofiju (πρώτη φιλοσοφία), kao *jedno* od imena date nauke, nazvao teologikom (θεολογική). Uprkos takvim vezama, ili možda pre zahvaljujući njima, ime metafizike ispostavlja se kao problematično s obzirom na sama Aristotelova određenja i karakter njegovog postupanja u ovim istraživanjima.

Naime, iako je ime metafizika u smislu prve filozofije kao teologije razumljivo u pogledu na dominaciju platonizma/neoplatonizma u kasnoj antici, gde nalazimo učenje o usponu od fizičkog ka onome nad-fizičkom, teško je razumeti, ističe Frede (Michael Frede), kako bi ovo moglo važiti za prvi vek p.n.e, gde ne možemo govoriti o dominaciji platonističkog nasleđa. Tako Nikolaj iz Damaska razume metafiziku kao teologiju i naziva je „prvom naukom“. ⁷ Pored prethodnog, treba imati u vidu da je i za Teofrasta biće kojim se bavi prva filozofija biće kao božansko bivstvo.⁸ Dakle, prva filozofija za Teofrasta se ne bavi bićem „uopšte“, već „najodređenijim“ bićem, i shodno tome u Teofrastovoj *Metafizici* ne možemo naći izraz biće kao biće.⁹ Tako i Aleksandar Afrodizijski, kao prvi tumač Aristotelove *Metafizike*, razume filozofiju kao opštu nauku bića, a prva filozofija, kao jedno od istraživanja, jeste nauka božanskog. Međutim, prva filozofija je opšta jer razmatra prve

određene uticajem platonizma, iz razloga što je kasnije došao do uvida da matematikalije ne postoje po sebi, da ne čine posebnu regiju stvarnosti (Merlan, P., *From Platonism to Neoplatonism*, Martinus Nijhoff, Hague, 1968., str. 59-87)

6 Aubenque, Pierre, „The Science without a Name“, translated by Anna Strells, *Graduate Faculty Philosophy Journal* 29, No. 2, (2008), str. 5-50, 13

7 Frede, M., „The Unity of General and Special Metaphysics: Aristotle's Conception of Metaphysics“, str. 82

8 Reale, Giovanni, „The Historical Importance of the Metaphysics of Theophrastus in comparison with the Metaphysics of Aristotle“, u: *The Concept of First Philosophy and the Unity of the Metaphysics of Aristotle*, prevod John R. Catan, State University of New York Press, Albany, 1980., str. 364-391

9 Samim tim u celini Teofrastove *Metafizike* ne možemo naći nikakvu napetost između nauke bića kao bića („ontologije“) i teologije (Up. *Theophrastus on first principles. Known as his Metaphysics. Greek text and medieval Arabic translation, edited and translated with introduction, commentaries and glossaries, as well as the medieval Latin translation, and with an excursus on Graeco-Arabic editorial technique*, Dimitri Gutas, Brill, Boston, 2010.)

uzroke svih stvari. Dakle, za Aleksandra prva filozofija, kao ona koja se bavi božanskim stvarima, bavi se bićem kao bićem u razlici spram pojedinačnih bića. Čini se da za najranije komentatore *Metafizike* „opštost“ bića kao bića jeste opštost onoga božanskog, dakle da je biće kao biće izjednačeno sa jednim tipom bivstva i da je kao takvo predmet prve filozofije.¹⁰ Uprkos svemu ovome, smatra Frede, teško je pretpostaviti da se ime metafizika prvobitno moglo odnositi na bilo šta drugo do na mesto koje je rasprava imala u celini Aristotelovog korpusa.

Za Fredea pitanje imena metafizika ne može biti mesto prilaza Aristotelovoj misli unutar ovih spisa. Međutim, Frede postavlja pitanje koje, čini se, ukazuje na to da se problem imena metafizike ne može tek tako zanemariti: „Ako ima pitanja o tome zašto su izabrali naslov 'Ta meta ta physika', ono je onda pitanje zašto raspravu nisu nazvali 'teologija' ili, barem, 'prva filozofija'? Odgovor na ovo mora biti da se u helenističkoj filozofiji nije imalo mnogo koristi od ideje prve filozofije, i da se rasprava nije uklapala u vladajući pojam teologije, kao što se ne uklapa ni u naš pojam teologije.“¹¹

Ovo Fredeovo zapažanje otvara niz značajnih pitanja: Zašto se Aristotelovo učenje o onome božanskom nije uklapalo u vladajući pojam teologije? Zašto nije bilo mnogo koristi od ideje prve filozofije koju zatičemo u spisima sabranim pod imenom *Metafizika*? I ako to zaista stoji, šta nam to govori u pogledu onoga što *Metafizika* jeste, a ne što se od nje očekivalo i još se uvek očekuje? Možda bi trebalo, kao što Frede predlaže, da odustanemo od pitanja o imenu metafizike, te da se zadovoljimo time da je reč o pukoj bibliotečkoj odrednici.¹² A možda je pitanje zašto projekat koji Aristotel nastoji da sprovede u ovim spisima nosi ime *Metafizika* zapravo pogrešno pitanje.

U skladu sa prethodnim, još jedan značajni interpretator Aristotela, Obenk (Pierre Aubenque), smatra da pravo pitanje nije zašto su urednici *Metafizike* izabrali dato ime za skup ovih Aristotelovih istraživanja, već je pitanje pre zašto oni *nisu* izabrali ime prva filozofija – ime koje daje sam Aristotel?¹³ Drugim rečima, pitanje je zbog čega bi uopšte za ovu nauku bilo smišljeno novo ime, ukoliko već postoji niz imena koja je ponudio njen autor? Da li je ovde na delu zanemarivanje Aristotelovih određenja, ili možda pre njihovo

10 Owens, Joseph, *The Doctrine of Being in the Aristotelian 'Metaphysics'. A Study in the Greek Background of Mediaeval Thought*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1978., str. 13

11 Frede, M., „The Unity of General and Special Metaphysics: Aristotle's Conception of Metaphysics“, str. 82

12 Isto

13 Aubenque, Pierre, „Aristoteles und das Problem der Metaphysik“, u: *Zeitschrift für philosophische Forschung*, Bd. XV, H. 3 (1961), str. 321-33, 325

sublimiranje u jedinstveni smisao? I ako ovo poslednje stoji, da li s obzirom na platonističko nasleđe ili u pogledu na izvornu Aristotelovu ideju date nauke. Jedno je sigurno, ime metafizika svedoči, pre svega, o problematičnom karakteru ove nauke, odnosno o nemogućnosti antičkih interpretatora da sa njom u potpunosti izađu na kraj.

U tom smislu sigurno je da ime metafizika predstavlja izraz potrebe da se odredi namera koju Aristotel u ovim spisima provodi, ali time se postavlja pitanje: ako se kod prvih komentatora prva nauka bavi onim božanskim, a i sam Aristotel predlaže prvu filozofiju, kao teologiju, kao jedno od imena ovoga projekta, zašto onda imamo ime metafizika? Po Obenku, urednici *Metafizike* bili su „uznemireni“ sadržajem date filozofske nauke koja se nije uklapala u tradicionalne podele filozofije, i stoga su bili prinuđeni da nepoznato odrede spram onoga poznatog, što ovde ne bi trebalo da znači samo Aristotelovu razliku onoga spoznatljivog za nas i po sebi, već ukazuje i na „neprepoznavanje“ karaktera datog projekta.¹⁴ Time se, ističe Obenk, svakako moglo objasniti samo slovo *Metafizike*, ali ne i njen istinski sadržaj. Drugim rečima, ime metafizika pre svega je određeno odbijanjem Aristotelovog imena prva filozofija, iz razloga što su prvi komentatori smatrali da ime prva filozofija ne odgovara sadržini ove nauke, odnosno, da se ono što su oni razumeli kao sadržaj prve filozofije nije moglo naći unutar ovih istraživanja.¹⁵

Samo ime *Metafizika* ne daje mig ka onome o čemu je u ovim raspravama reč, te nas time u samo delo ne uvodi neposredno, već nas pred samim ulazom stavlja u aporiju smisla projekta koji Aristotel ovde provodi. Kako bismo odgovorili na zagonetku imenovanja *Metafizike*, odnosno na pitanje zašto ovaj Aristotelov poduhvat ne nosi ime prva filozofija (u smislu teologije) već *Metafizika*, neophodno je pristupiti samim istraživanjima koja nose dato ime, te iz praćenja linije njihovog kretanja pokušati zadobiti smisao ovde preuzetog istraživanja. Međutim, i ovakva strategija ispostavlja se kao problematična, budući da ni sama istraživanja u obliku u kom su nam dostupna nisu nešto što dolazi od Aristotela. Ovde sabrana istraživanja, koja stoje pod jednim imenom, teško da čine jedinstveno delo, iz prostog razloga što ih ne odlikuje jedinstven tok izlaganja. Rasprave u celini ne slede jedna za drugom, mnoge od njih su umetnute u prirodni tok drugih rasprava, tok raspravljanja često ne karakteriše logički sled, a neke od rasprava se mogu razumeti kao zasebne tekstualne celine koje mogu stajati odvojeno.

14 Obenk smatra da je metafizika, kao nauka bića kao bića (ontologija), nauka koja nema prethodnike, ni tradiciju. (Aubenque, P., „The Science without a Name“, str. 5)

15 Aubenque, P., „The Science without a Name“, str. 14

U pogledu na prethodno rečeno, ukoliko bismo i isključili knjigu *α' ελαττον* kao onu koja nema organsko jedinstvo sa ostatkom knjiga, i koja zapravo predstavlja svojevrsni uvod u fiziku ili, možda, pre u teorijsku filozofiju uopšte, K knjigu kao onu čija je autentičnost sporna, i koja, sa one strane pitanja o autentičnosti, sadrži sažetak rasprava koje se provode u BΓE knjigama, kao i delove *Fizike*, te Δ knjigu kao svojevrsan filozofski rečnik, i dalje bi ostao otvoren problem povezanosti preostalih jedanaest istraživanja koja Aristotel ovde preduzima. Preostalih jedanaest knjiga teško da čini kontinuiranu liniju istraživanja.

Torzo *Metafizike* čini sedam knjiga, koje se najčešće dele u dve grupe ABΓE i ZHΘ, čija međusobna povezanost predstavlja otvoreno pitanje. Takođe, teško je videti na koji način su poslednje četiri knjige I, Λ, M, N planirane kao sastavni deo ovoga središnjeg dela. To pogotovo važi za Λ knjigu, koja je u pogledu na svoju tekstualnu samostalnost vrlo verovatno bila napisana kao posebno predavanje koje je tek naknadno pridodato ostalim istraživanjima. Slično se može reći i za I knjigu koja predstavlja posebno istraživanje o jednom, istom, suprotnosti. Naravno da je moguće opravdati mesto svake od knjiga u *Metafizici*, ali dato opravdanje može biti samo „spoljašnje“ – opravdanje priređivača *Metafizike* u njihovom pokušaju (moglo bi se reći uspešnom) da uspostave koliko toliko smislen redosled knjiga, iz razloga što date rasprave ne svedoče neposredno o jedinstvenom toku istraživanja, već pre o nizu zasebnih istraživanja. Ova istraživanja svedoče, pre svega, o neprestanom istraživačkom naporu koji karakteriše čitav niz korigovanja, skretanja, ponovnih počinjanja.¹⁶ Rečju, sve što se može na temelju sleda istraživanja preduzetih u *Metafizici* zaključiti jeste jedinstvo napora, a nikako jedinstveni tok istraživanja.¹⁷

U pogledu na prethodno rečeno, možemo zaključiti da ni sama struktura *Metafizike*, u obliku koji nam je dodeljen, nije nešto što samo sobom može

16 Pitanjem literarnog jedinstva *Metafizike* ovde se nećemo baviti. Više o pitanju strukture *Metafizike*, te unutrašnje povezanosti knjiga videti Jaeger, Werner, *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1923., str. 170-237; Ross, Wiliam D., „Introduction“, u: *Aristotle's Metaphysics. A Revisited Text with Introduction and Commentary*, vol. I, Clarendon Press, Oxford, 1997, str. xiii-xxxii; Owens, J., *The Doctrine of Being in the Aristotelian 'Metaphysics'. A Study in the Greek Background of Mediaeval Thought*, str. 69-106.

17 Reale (Giovanni Reale) unutar vlastitog pokušaja da pokaže nepostojanje kontradikcija „na osnovu samog sadržaja“ *Metafizike* ističe da iako *Metafizika* nije savršeno organizovano i završeno delo, „... literarno jedinstvo nije suštinsko, sa isključivo filozofskog stanovišta, onda kada se dato jedinstvo pokaže.“ (Reale, Giovanni, *The Concept of First Philosophy and the Unity of the Metaphysics of Aristotle*, prevod John R. Catan, State University of New York Press, Albany, 1980., str. 14)

posvedočiti izvorno određenje ideje projekta koji je ovde na delu, pogotovo ukoliko se on misli kao monolitan i lišen svake napetosti. *Metafizika* ne samo da ne čini svojom strukturom jedinstvenu liniju istraživanja, već je sva prilika da ovaj projekat nikada nije ni bio dovršen.¹⁸ Dakle, početna tačka svakog istraživanja smisla Aristotelovog projekta u *Metafizici* mora biti *nedovršenost* datog projekta. Samim tim, pristup tumačenju pojma metafizike otežan je i zahteva oslanjanje na unutrašnji poredak i sled Aristotelove misli, na eksplicitne Aristotelove refleksije u pogledu karaktera projekta koji nastoji u ovim spisima da sprovede.

U tom pogledu, još jedna moguća strategija, koja bi bila izvedena u skladu sa pomenutim postupkom prećenja unutrašnjeg poretka i sleda Aristotelove misli, bilo bi i razmatranje onih određenja metafizike koja je sam Aristotel ponudio. Svakako, ni ovo nije jednostavan put, budući da su Aristotelova određenja metafizike ne samo raznolika, već, čini se, stoje u međusobnoj napetosti, a možda i protivrečnosti.

Naime, preliminarno određenje nauke u A knjizi, određenje koje se može razumeti kao *predpojam* prve filozofije,¹⁹ pod imenom *σοφία* ovu nauku određuje kao *arheologiju* i *aitiologiju*, kao, isprva, nauku o „nekim“ načelima i uzrocima – „... ἡ σοφία περί τινος ἀρχᾶς καὶ αἰτίας ἐστὶν ἐπιστήμη“ (*Met.* A 1, 982a1), a potom kao nauku o „prvim“ načelima i uzrocima – „... σοφίαν περὶ τὰ πρῶτα αἷτια καὶ τὰς ἀρχὰς ὑπολαμβάνουσι πάντες“ (*Met.* A 1, 981b29-30). Čini se da ovo određenje važi za *a* *ἐλαττον* (*Met.* A 1, 993b25) i B knjigu, unutar koje se mogućnost date nauke aporetički razmatra (*Met.* B 1, 995b5-996a17). Ime i pojam *σοφία*-e ponavlja K knjiga *Metafizike* pozivajući se na uvodna izlaganja, određujući je ovde kao nauku o načelima: „... ἡ σοφία περί ἀρχᾶς ἐπιστήμη τίς ἐστι“ (*Met.* K 1, 1059a18-20).

Na tragu početnog *arehološko-aitiološkog* određenja prve filozofije, Γ knjiga „precizira“ određenje ove nauke, ili možda nudi novo određenje time što istu određuje kao istraživanje načela i uzroka bića kao bića – „ἔστιν ἐπιστήμη τις ἣ θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὅν καὶ τὰ τούτῳ ὑπάρχοντα καὶ αὐτό“ (*Met.* Γ 1, 1003a26-32), kao proučavanje bića „uopšte“, odnosno bića kao bića (*τοῦ ὄντος ἢ ὅν*) u razlici spram posebnih nauka koje se bave posebnim rodом bića. Jezikom moderne filozofije, Aristotel traženu nauku u Γ knjizi određuje kao „ontologiju“. Nauka bića kao bića javlja se, doduše ne u do kraja istoznačnom smislu kao u Γ knjizi, i u određenju koje nalazimo u E knjizi, gde Aristotel

18 Frede, M., „The Unity of General and Special Metaphysics: Aristotle's Conception of Metaphysics“, str. 83

19 Patzig, Günther, „Teologija i ontologija u Aristotelovoj 'Metafizici'“, u: *Aristotelova Metafizika. Zbirka rasprava*, prevod Igor Mikecin, KruZak, Zagreb, 2003., str. 71-94, 71

vlastiti poduhvat određuje kao traženje načela i uzroka bića ukoliko ova jesu – „ἀρχαὶ καὶ τὰ αἴτια... τῶν ὄντων, δῆλον δὲ ὅτι ἡ ὄντα“ (*Met.* E 1, 1025b3-4), te u K knjizi *Metafizike* gde Aristotel kaže da se nauka filozofa odnosi na τοῦ ὄντος ἡ ὄν (*Met.* K 3, 1060b31).

U skladu sa određenjem prve filozofije kao ispitivanja bića „uopšte“ pojavljuje se i konkretniji, *usiološki* lik prve filozofije, isprva u formi aporije u B knjizi (*Met.* B2, 996b31), a u skladu sa njim arheologija i aitiologija se u Γ, H, i Λ knjizi određuju kao nauka uzroka, načela i elemenata οὐσία-e (*Met.* Γ 2, 1003b15-19; *Met.* H 1, 1042a5; *Met.* Λ 1, 1069a18-19). Prva filozofija kao nauka bivstva bi trebalo da se ujedno bavi i načelima dokazivanja (*Met.* Γ 3, 1005a19-25), što otvara aporiju odnosa prve filozofije i logike (*Met.* B 2, 996b28-997b15), ali bavi se razmatranjem i pojmova poput jednog, istog i suprotnog, o kojima dijalektičari uobičajeno raspravljaju (*Met.* B 2, 995b20-24; *Met.* I)

Usiološko određenje prve filozofije se, pak, grana na dve strane. Sa jedne strane, usiološke knjige (ZHΘ), iako svojom analizom utvrđuju dvostrukost bivstva, ispostavljaju prvu filozofiju *i* kao nauku oblika (εἶδος-a), a određenje πρώτη φιλοσοφία kao nauke načela u smislu oblika (ἡ κατὰ τὸ εἶδος ἀρχῆς) nalazimo i u *Fizici* (*Phys.* I 9, 192a34-36). Sa druge strane, sledeći Aristotelovu tvrdnju iz *Fizike* da je zadatak prve filozofije kao nauke oblika da utvrdi da li postoji ono odvojeno (τὸ χωριστόν) i šta je ono (*Phys.* II 2, 194b13-15), prva filozofija se u Γ knjizi pojavljuje i kao nauka koja izučava to opšte (τὸ καθόλου) i prvo bivstvo – „πρώτην οὐσίαν“ (*Met.* Γ 3, 1005a33-b1). A, čini se, na tragu tog određenja, u E knjizi prva filozofija se, kao nauka uzroka, pojavljuje kao nauka uzroka vidljivih božanskih bića – „αἴτια τοῖς φανεροῖς τῶν θείων“ (*Met.* E 1, 1026a19). Kao onu koja proučava ono božansko (θεῖον) Aristotel je pokazuje u razlici spram matematike i fizike – čiji predmeti nisu odvojeni, večni i nepokretni (χωριστὰ, αἰδία, ἀκίνητα), i naziva je teologijom (θεολογική). Naziv ove nauke kao teologije nalazimo samo još u K knjizi koja nudi identično određenje prve nauke (πρώτη ἐπιστήμη) kao nauke božanskog (*Met.* K 7, 1064b3), a eksplikaciju onoga božanskog, iako ne i ime teologija, nalazimo u drugom delu Λ knjige (*Met.* Λ 6-10).

Metafizika se shodno čitavom nizu određenja koja Aristotel daje pokazuje u sledećim osnovnim oblicima: kao aitiologija i arheologija, nauka bića kao bića – „ontologija“, usiologija, teologija (prva filozofija kao „regionalna

ontologija“),²⁰ te kao nauka oblika.²¹ Ukoliko se uzme u obzir da Aristotelovo učenje o uzrocima podrazumeva da ne postoji opšta ideja uzroka iz kojeg se četiri uzroka mogu izvesti, te da ne postoji opšti smisao bića kao roda svih rodova, postavlja se pitanje mogućnosti jedinstva ovde navedenih različitih određenja Aristotelovog projekta u *Metafizici*.²²

Na prvi pogled, ovde izložena različita određenja Aristotelovog projekta čini se da poništavaju bilo kakvu ideju jedinstvene nauke koju Aristotel u *Metafizici* nastoji da sprovede.²³ Drugim rečima, problem ne počiva samo u tome što Aristotel nije dovršio vlastiti projekat, te bi se zadatak interpretatora pre svega sastojao u pokušaju „ekstrapolacije“ celine ovim određenjima intendiranog projekta,²⁴ već se postavlja i pitanje mogućnosti jedinstva različitih određenja projekta koja Aristotel eksplicitno nudi. I sam projekat koji Aristotel preduzima u ovim raspravama za njega samog predstavlja nešto krajnje upitno i otvoreno.

Tako jedno od imena koje Aristotel daje vlastitom naporu koji je ovde na delu jeste *tražena nauka* (ἡ ζητούμενη ἐπιστήμη),²⁵ što svedoči da ovaj projekat nije nešto što se ima, već nešto što se nastoji izboriti. Dakle, nije u pitanju samo problem nedovršenosti Aristotelovog projekta – te odatle samo zadatak rekonstrukcije i ekstrapolacije Aristotelove intencije, već se pred nas postavlja i pitanje uslova mogućnosti njegove *dovršivosti*. Nedovršenost Aristotelovog projekta po Obenku, koji istu razume kao *neuspeh* Aristotelovog projekta –

20 Reale, G., *The Concept of First Philosophy and the Unity of the Metaphysics of Aristotle*, str. 349-363; Barnes, Jonathan, „Metaphysics“, u: *Cambridge Companion to Aristotle*, ur. Jonathan Barnes, Cambridge University Press, New York, 1999, str. 66-108, 69

21 Ovensova interpretacija zasniva se na primatu oblika u pitanju o biću kao biću (Owens, J., *The Doctrine of Being in the Aristotelian 'Metaphysics'. A Study in the Greek Background of Mediaeval Thought*, str. 457, 461, 471). Na Ovensovom tragu, Kan (Charles H. Kahn) zastupa identičnu poziciju (Kahn, Charles H., „On the Intended Interpretation of Aristotle's *Metaphysics*“, *Aristoteles. Werk und Wirkung*, Bd. 1, *Aristoteles und Seine Schule*, (ur.) Jürgen Wiesner, Walter de Gruyter, Berlin; New York, 1985., str. 311-338, 324)

22 Da dati problem jedinstva različitih određenja koja nalazimo u *Metafizici* u krajnjem vodi nemogućnosti jedinstvene nauke uporedi Barnes, J., „Metaphysics“.

23 Tako Frede zaključuje: „Nažalost, pokazuje se da Aristotel, na prvi pogled, nema čak ni jasnu koncepciju vlastitog projekta. Različiti delovi *Ur-Metaphysik* čini se da su napisani sa različitim koncepcijama u vidu.“ (Frede, M., „The Unity of General and Special Metaphysics: Aristotle's Conception of Metaphysics“, str. 83).

24 „Stoga, prilaz koji nam je preostao čini se da je sledeći: moramo slediti Aristotelove eksplicitne napomene o projektu koji sprovodi, videti u kojoj meri je ovaj projekat zaista sproveden, i ekstrapolirati kako je dovršen projekat mogao izgledati“ (Frede, M., „The Unity of General and Special Metaphysics: Aristotle's Conception of Metaphysics“, str. 83)

25 *Met. B* 2, 996b2-3; *Met. B* 2, 996b31-3; *Met. K* 1, 1059b1, 13, 22, 25; *Met. K* 2, 1060a4, 6

tačnije, kao za nju konstruktivni neuspeh! – onome koji stupa pred *Metafiziku* postavlja dva pitanja. Prvo pitanje je metodsko: da li je zadatak interpretatora da izgradi sistem koji sam Aristotel nije uspeo da stvori? Drugo, načelno pitanje: da li je ovaj neuspeh neuspeh Aristotelove filozofije ili filozofije uopšte? Ako na prvo pitanje i postoji odgovor usled strogosti istorijskog i filološkog metoda kojim se pristupa Aristotelu, na drugo pitanje se, ističe Obenk, ne može odgovoriti datom metodom, jer je drugo pitanje filozofsko pitanje.²⁶

U pogledu na prethodno rečeno, interes svakog istraživanja Aristotelove misli o traženoj nauci mora bitno biti određen istim okvirom koji smo utvrdili u dosadašnjem izlaganju, mora se kretati između nedovršenosti i nedovršivosti Aristotelove misli o traženoj nauci. Drugim rečima, stupanje pred Aristotelovu traženu nauku nije, niti može biti vođeno samo istorijsko-filozofskim interesom, već predstavlja stupanje pred samu filozofiju i upitnost pred njenom mogućnošću. Stupanje koje znači istrajavanje u otvorenosti filozofskog mišljenja koje rizikuje vlastitu dovršenost.

TEMELJNA NAPETOST: ONTOLOGIJA VS. TEOLOGIJA

Napetost različitih određenja Aristotelovog projekta koja, na prvi pogled, svedoče ne o jednom, već o više različitih istraživanja unutar *Metafizike*, za većinu savremenih interpretatora svoju najvišu tačku, koja preti da se pretvori u protivrečnost, postiže u razlici metafizike kao nauke bića kao bića ($\tauὸ ὅν ᾗ ὅν$) iz Γ knjige, gde se ista razume kao ontologija (*metaphysica generalis*), i metafizike kao prve filozofije, odnosno teologije ($\thetaεολογική$) iz E 1 knjige, koja se najčešće razume u smislu regionalne ontologije (*metaphysica specialis*).

Aristotel Γ knjigu otvara sledećim, „ontološkim“ određenjem metafizike (Met. 1003a21-27):

„Postoji nauka koja posmatra biće kao biće i sve što mu po sebi pripada. Ova nauka nije istovetna ni sa jednom od takozvanih parcijalnih. Jer nijedna druga nauka ne razmatra biće kao biće već odvoji neki njegov deo pa posmatra prilučenost koja mu pripada, kao na primer matematičke nauke“.²⁷

Ovo Aristotelovo određenje za većinu savremenih interpretatora govori o datoj nauci – nauci bića kao bića ($τοῦ ὅντος ᾗ ὅν$) kao o proučavanju bića

26 Aubenque, P., „Aristoteles und das Problem der Metaphysik“, str. 332

27 Aristotel, *Metafizika*, prevod Blagojević, U. Slobodan, Paideia, Beograd, 2007, str. 119

„uopšte“ (*καθόλου*).²⁸ Aristotel ovu nauku prvim rečima Γ knjige ne određuje u razlici spram neke od nauka u pogledu na posebni predmet istraživanja, već spram svih drugih nauka u pogledu na „opštost“ njenog predmeta, jer posebne nauke do svog određenja dolaze upravo preko proučavanja posebnog dela (*μέρος*) bića. Rečju, Aristotelovo određenje nauke bića kao bića (*τὸ ὅν ἢ ὅν*) izgrađuje se kroz razliku *καθόλου* i *κατὰ μέρος*, gde se ono *ἢ ὅν* zajedno sa onim *καθ' αὐτό* neposredno vezuje za ono *καθόλου*. Tako Aristotel ispitivanje bića *ἢ ὅν* kao ispitivanje bića *καθόλου* dodatno potcrtava kao istraživanje bića po sebi (*καθ' αὐτό*), neposredno nadovezujući određenje date nauke kao „ontologije“ za aitiološko-arheološko određenje mudrosti iz A knjige:

„Ali pošto tražimo načela i uzroke, jasno je da oni moraju biti načela i uzroci neke prirode ukoliko ona jeste po sebi. Ukoliko su i ti koji traže 'elemente' bića tražili ova načela, utoliko je nužno da i elementi budu elementi bića, i to ne u smislu prilučenosti već *kao bića*. Upravo zato treba da shvatimo prve uzroke *bića kao bića*.“²⁹

Dakle, istraživanje bića kao bića, istraživanje bića uopšte i istraživanje bića po sebi različiti su načini iskazivanja onoga istog.³⁰ Međutim, način na koji Aristotel u Γ knjizi iznosi ideju ove nauke, te posebno način na koji, od drugog poglavlja i nadalje, nastoji da opravda njenu mogućnost svedoči o tome da, u najmanju ruku, data nauka nije bila nešto samorazumljivo njegovim slušaocima. Ako uzmemo u obzir, pre svih, B knjigu, koja aporetički razmatra upravo mogućnost nauke bića kao bića, mogli bismo reći da ni samom Aristotelu ona nije bila, niti je mogla biti nešto samorazumljivo.³¹

Proučavanje bića kao bića kao proučavanje bića „uopšte“ i po sebi za Aristotela nije moglo biti samorazumljivo zbog toga što je početna situacija Aristotelovog mišljenja određena napuštanjem Platonove ideje bića kao roda svih rodova. Napuštanje ideje bića kao roda zahteva radikalno drugačiji pristup pitanju mogućnosti „opšte“ nauke bića, pristup koji napušta ideju stepenovanja bića koje kruni u najbićevitijem biću. Iz datog razloga kod Aristotela ne možemo ni naći temeljnu „formulu“ Platonove ontologije *τὸ ὄντως ὄν*, već se ideja „opštosti“ nauke filozofa izgrađuje preko ideje prvenstva

28 Aristotel dato „ontološko“ određenje u istoj knjizi ponavlja u pogledu na pitanje opštosti (*Met.* Γ 1003b19-23): „Svatom jedinstvenom rodu odgovara jedno opažanje i jedna nauka, kao što gramatika koja je jedinstvena proučava sve glasove. Zato proučavanje svih vrsta 'bića kao bića' pripada jednoj nauci po rodu, njenim vrstama pripada proučavanja vrsta“ (Aristotel, *Metafizika*, str. 120).

29 Aristotel, *Metafizika*, str. 119, 1003a29-34

30 *APo* I 4, 73b25-74a3

31 Aubenque, P., „The Science without a Name“, str. 5

na istom nivou opštosti, što sa sobom nosi temeljnu aporetičnost Aristotelovog projekta u *Metafizici* – kako misliti opštost koja nije opšta. U pogledu na prethodno rečeno, mora se sa posebnim oprezom pristupiti „opštosti“ nauke o kojoj Aristotel ovde govori, jer ona ne bi trebalo da ide u pravcu Platonove dijalektike kao sveopšte nauke (rodovno-vrsnog načina mišljenja bića), već u pravcu pitanja o prvenstvu – odnosa onog prvog ili ranijeg (*πρότερος*) i kasnijeg (*ὑστέρος*) – na istom nivou opštosti unutar različitih nivoa višestrukog iskazivanja bića.

Filozofija kao nauka bića kao bića u Γ knjizi ne razlikuje se, kao što je već rečeno, od drugih nauka time što nema posebno područje bića koje izučava. Ona u u tom smislu nema vlastiti predmet – nema ga na način na koji posebne nauke imaju vlastiti predmet, jer joj nije svojstvena bezupitna datost predmeta istraživanja koja je svojstvena drugim naukama. Sa druge strane, momenat nedostatka bezupitne datosti vlastitog predmeta ispostavlja se kao bitno određujući za njen najvlastitiji predmet, koji će se u Γ knjizi u konačnom pokazati kao bivstvo.³²

Iako se za druge nauke može reći da se bave (određenim) bivstvom, jedino se nauka bića kao bića bavi načelima i uzrocima bivstva, tj. bivstvom kao takvim. Sa druge strane, i to jedan od centralnih zadataka Γ knjige, iako predmet nauke bića kao bića primarno bivstvo, bivstvo kao primarni način bića obezbeđuje nauci bića kao bića, preko relacije *πρὸς ἓν*, da istražuje preostale načine bića *na nivou kategorijalne raspodele bića*.³³ Upravo zato što se nauka bića kao bića razlikuje svojom „opštošću“ spram drugih nauka, to joj omogućava da ujedno raspravlja o istosti i razlici, jednom i mnoštvu,³⁴ te da se bavi raspravljanjem o načelu na temelju kojeg svi dokazuju – načelo neprotivrečnosti kao „najčvršće načelo“, u drugom delu Γ knjige (što je predmet aporetičkog razmatranja druge aporije u B knjizi).

Knjiga E *Metafizike* otvara se rečima koje, čini se, ponavljaju određenje iz Γ knjige: „Tražimo načela i uzroke bića, a jasno je da to tražimo ukoliko ova jesu.“³⁵ Aristotel ovde, nalik Γ knjizi, kontrastira nauku bića kao bića sa posebnim naukama koje se bave određenim rodом (*γένος*) bića, i koje ne proučavaju biće kao takvo (*ὅντος ἀπλῶς*) niti ukoliko jeste (*ἢ ὄν*). Posebne na-

32 *Met.* Γ 2, 1003b19

33 *Met.* Γ 2, 1003a33-b19

34 *Met.* Γ 2, 1004a10-22

35 Aristotel, *Metafizika*, str. 217. „αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ αἴτια ζητεῖται τῶν ὄντων, ὃν ὅλον δὲ ὅτι ἢ ὄντα.“ (*Met.* E 1, 1025b3)

uke ne polažu račun o štastvu (τί ἐστιν), već, pretpostavljajući ga, na temelju njega dalje istražuju u okviru vlastitog roda (γένος) bića.³⁶

Međutim, odmah nakon toga Aristotel uvodi u raspravu podjelu nauka na praktičku (πρακτική), poetičku (ποιητική) i teorijsku (θεωρητική), i ono što je na početku E knjige odredio kao nauku bića kao bića u razlici spram posebnih nauka, sada unutar posmatračkih nauka određuje upravo preko njenog specifičnog predmeta (*Met.* E 1, 1026a12-17):

„Ako nešto jest vечно i odvojeno, tada je je jasno da spoznaja toga pripada posmatračkoj nauci, svakako ne fizici ili matematici već nekoj koja obema prethodi. Fizika se bavi onim što je doduše odvojeno ali ne i nepokretno, a što se matematike tiče neke njene oblasti bave se onim što je nepokretno ali verovatno ne i odvojeno već utoliko ukoliko je u stvari; a ta prva nauka bavi se odvojenim i nepokretnim.“³⁷

Ne samo da se data nauka ovde određuje preko vlastitih specifičnih predmeta koji su odvojeni (χωριστά), večni (αἰδία) i nepokrenuti (ἀκίνητα), već se njen specifični predmet ispostavlja kao konstitutivan za čitavu podjelu posmatračkih nauka. Naime, prva nauka kao ona čiji je predmet χωριστὸν καὶ ἀκίνητον uspostavlja razumevanje preostale dve nauke: fizike kao one koja proučava χωριστὰ μὲν ἀλλ’ οὐκ ἀκίνητα – odvojive (χωριστὸν u smislu samostalno, ali neodvojive od stvari) i ne-nepokrenute stvari, te matematike kao one koja istražuje nepokrenute i ne-odvojive stvari (ἀκίνητα μὲν οὐ χωριστὰ) – χωριστὸν u smislu nesamostalnog, ali odvojivog od stvari. Jedino se prva nauka bavi onim što je ἀκίνητον ali i χωριστὸν u oba, u slučaju fizike i matematike odvojena, smisla kao samostalno-odvojivo.³⁸ Dakle, predmet prve nauke je, kao nužno večan,³⁹ osnov podele posmatračkih nauka i Aristotel prvu nauku izrekom naziva teologijom (θεολογική).⁴⁰

Teologija, kao nauka koja proučava ono božansko (τὸ θεῖον), ispostavlja se ovde, čini se, u razlici spram početnog određenja koje je sledilo određenje iz Γ knjige, kao nauka određenog tipa bivstva, nauka prvog u poretku tipova bivstva. Tako se nauka božanskog kao najčasnija (τὴν τιμιωτάτην) bavi najčasnijim rodом (τὸ τιμιώτατον γένος) i Aristotel je izrekom naziva prvom filozofijom (πρώτη φιλοσοφία).⁴¹

36 *Met.* E 1, 1025b4-17

37 Aristotel, *Metafizika*, str. 219

38 Jakovljević, Goran, *Aristotelovo učenje o bivstvu*, Plato, Beograd, 2002., str. 28

39 *Met.* E 1, 1026a17

40 *Met.* E 1, 1026a18-19

41 *Met.* E 1, 1026a20-25

Čini se da Γ knjiga i E knjiga *Metafizike* nude dva toliko različita određenja metafizike da na delu nemamo jedan poduhvat, jedno istraživanje, već da su u pitanju dva radikalno drugačija projekta.⁴² Pokušaji da se napetost ova dva temeljna određenja metafizike razreši time što će se ista zapravo eliminisati, bilo da je u pitanju uklanjanje napetosti, kao uklanjanje prve filozofije kao teologije, pod idejom kasnijih interpolacija u tekst *Metafizike* kao što to čini Natorp (Paul Natorp),⁴³ bilo da se napetost tumači u smislu slojeva u tekstu *Metafizike*, koji pripadaju pretpostavljenom razvoju od teološko-platonističke faze ka zreloom Aristotelovom učenju o biću kao biću, kao što to čini Jeger (Werner Jaeger), doživeli su značajne kritike i napušteni su od strane većine relevantnih savremenih interpretatora Aristotela.

Za Natorpa, koji, moglo bi se reći, otvara modernu raspravu o napetosti određenja prve filozofije kao ontologije i kao teologije, nauka bića kao bića tiče se „... najopštijih, najapstraktnijih od svih predmeta naučnog istraživanja“.⁴⁴ Samopobijajuće bi bilo držati, smatra Natorp, da je prva filozofija, kao nauka bića uopšte, identična teologiji kao nauci određene regije bića, nemoguće je „...da sa jedne strane *πρώτη φιλοσοφία* treba biti opšta nauka, koja utemeljuje sve druge, a sa druge strane, da je ona identična sa naukom koja se bavi netvarnim, nepromenljivim bićem kao najdostojnijim rodnom bića.“⁴⁵ Natorp u krajnjem zaključuje da prva filozofija ne može biti izjednačena sa teologijom iz razloga što „...božansko ne može činiti sam objekt, već samo jedan objekt *πρώτη φιλοσοφία*.“⁴⁶ U svrhu opravdanja vlastite teze o prvoj filozofiji kao onoj koja se bavi bićem uopšte, Natorp smatra neautentičnim sva ona mesta koja tvrde suprotno, tj. vidi ih kao stvar kasnijih interpolacija u izvorni tekst *Metafizike*. No time, čini se, Natorp poriče ideju

42 „Čini se da time imamo dve radikalno različite ideje poduhvata *Metafizike*. Po jednom, imamo posla sa onim što je tradicionalno nazvano 'metaphysica generalis', opšte istraživanje bića kao takvog, svega što jeste ukoliko jeste, po drugom sa 'metaphysica specialis', istraživanjem posebne vrste bića, nad-čulnih bića.“ (Frede, M., „The Unity of General and Special Metaphysics: Aristotle's Conception of Metaphysics“, str. 83). Slično tvrdi i Ros: „Aristotel načelno na dva načina određuje predmet metafizike. U jednoj grupi pasaža on je izložen kao *τὸ ὂν ᾗ ὂν*, biće kao takvo i u celini... Ali češće je metafizika određena kao nauka određenog dela stvarnosti, naime, onoga koje je *χωριστόν* (odvojeno), i *ἀκίνητον*... Shodno ovome pogledu metafizika ne izučava biće kao takvo, već najvišu vrstu bića, i posmatrana na ovaj način ona se može navati *θεολογική*...“ (Ros, W. D., *Aristotle's Metaphysica. A Revisited Text with Introduction and Commentary*, vol. I, str. 252-253)

43 Natorp, Paul, „Thema und Disposition der Aristotelischen Metaphysik“, u: *Philosophische Monatshefte*, XXIV, 1888, str. 37-65 i 540-574, uporedi str. 51-52; 55

44 Natorp, P., „Thema und Disposition der Aristotelischen Metaphysik“, str. 39

45 Isto, str. 49-50

46 Isto, str. 53

prvotnosti, koja je suštinska za čitav niz Aristotelovih analiza u *Metafizici*, i koja je određena napuštanjem Platonove misli bića kao roda svih rodova. Sa one strane načelnog problema koje ovo sa sobom povlači, Pacig (Günther Patzig), komentarišući Natorpovu tezu da je teološka tendencija unutar E 1 poglavlja *Metafizike* stvar naknadne interpolacije u tekst, ukazuje na to da K knjiga *Metafizike* unutar sebe ispostavlja sažeti tok misli B, Γ i E knjiga, ali i više od toga. Knjiga K (*Met.* K 7, 1064a33-b14) na mestu koje predstavlja rekapitulaciju prvog poglavlja E knjige sadrži rečenice koje u potpunosti odgovaraju onima koje su za Natorpa interpolacije u tekst E 1.⁴⁷ No Natorpovo rešenje počiva u sumnji u autentičnost K 1-8, odnosno da su ova poglavlja stvar „platonizirajućeg“ naslednika.⁴⁸

Nastojanje da se ova napetost, a moguće i protivrečnost, razreši tako što će se ista tumačiti bilo u smislu naknadnih interpolacija, bilo u smislu promene Aristotelovog misaonog držanja, tačnije sa stanovišta faza u razvoju Aristotelovog mišljenja, kao što to čini Jeger,⁴⁹ teško može stajati, pre svega iz razloga što Aristotel u istom poglavlju E knjige izriče čuvenu tvrdnju da je prva filozofija *καθόλου οὕτως ὅτι πρώτη* (*Met.* E 1, 1026a24-34):

„Mogli bismo postaviti pitanje da li je prva filozofija opšta ili se bavi nekim rodом, tj. nekom jedinstvenom prirodom (u tom pogledu ni kod matematičkih nauka nije svuda isto već se geometrija i astronomija bave nekom određenom prirodom, a matematika uopšte zajednička je za sve). Dakle, ako ne postoji neko drugo bivstvo pored onih koja su po prirodi uspostavljena, tada bi fizika bila prva nauka; ako pak postoji neko nepokretno bivstvo, ono je ranije, i onda je filozofija prva, i na taj način opšta zato što je prva. Njen bi zadatak bilo posmatranje bića kao bića, tj. toga šta je ono i šta mu kao biću pripada.“⁵⁰

Aristotel uopšte ne bi mogao doći do ovde postavljenog pitanja, pitanja da li je prva filozofija opšta (*καθόλου*) ili se bavi nekim rodом i nekom određenom prirodom (*τι γένος καὶ φύσιν τινὰ μίαν*), da prvu filozofiju, na tragu Γ knjige, u E 1 isprva nije izložio kao proučavanje bića kao bića, a potom kao proučavanje onoga božanskog kao određenog tipa bivstva. Rečju, ovde

47 Patzig, G., „Teologija i ontologija u Aristotelovoj 'Metafizici'“, str. 73

48 Natorp, P., „Über Aristoteles' Metaphysik, K 1-8, 1065a26“, u: *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 1 (1888), str.178-193

49 Jeger u načelu odbija svaki pristup „izgrađivanja“ jedinstva Aristotelovog projekta preko ideje naknadnih interpolacija u tekst *Metafizike*. (Jaeger, W., *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, str. 174-5)

50 Aristotel, *Metafizika*, str. 219

postavljeno pitanje neposredno izražava celinu prethodnog toka raspravljanja o karakteru prve nauke. Aristotel ovde ne govori samo o prvoj filzofiji kao teologiji, koja prvenstvom vlastitog predmeta, zagonetno, uspostavlja svoj opšti karakter, već eksplicitno prvu filozofiju kao nauku nepokrenutog bivstva (τις οὐσία ἀκίνητος) izjednačava sa naukom bića kao bića (τοῦ ὄντος ἢ ὄν)!

Jeger smatra da se ovde očituje kontradikcija koja je „neporeciva“, i kako, po njemu, ovo mesto prekida tok Aristotelove misli, ono mora biti stvar, kao i za Natorpa, kasnije interpolacije u izvorni tekst *Metafizike*.⁵¹ Međutim, Jeger ne nudi nikakvo objašnjenje zašto bi dato mesto bilo stvar naknadnog dodavanja, sem da ovo Aristotelovo objašnjenje jedinstva ne uklanja kontradikciju, već je „samo čini očiglednijom“.⁵² Pored prethodnog, kao što smo videli, ona ne prekida tok Aristotelovog izlaganja, već upravo predstavlja tačku koja sledi iz prethodnog toka i u kojoj kulminira čitav tok Aristotelovog promišljanja karaktera prve nauke. Jedini način na koji Jeger vidi razrešenje ove napetosti jeste preko razlike perioda Aristotelovog mišljenja, jer polazi od pretpostavke, kako to Obenk kaže komentarišući Jegerov pristup, da dobar filozof ne može da protivreči sebi, bar ne u istom trenutku.⁵³ Dakle, za Jegera teološki momenat Aristotelove misli pripada fazi u kojoj je on još uvek pod snažnim uticajem Platona, dok ideja nauke bića kao bića pripada njegovoj kasnijoj, zrelijoj fazi.⁵⁴

Da se ova napetost ne može razumeti kao svedočanstvo ranog Aristotelovog mišljenja, koje tobože još uvek stoji pod znakom Platona, posvedočuje i mesto iz Γ knjige, knjige koja (opšteprihvaćeno) ispostavlja „ontološko“ određenje tražene nauke, i to upravo preko razlike predmeta (*Met.* Γ 3, 1005a33-35):

„Ako postoji neko ko je još viši od fizičara (jer priroda je tek *jedan rod* bića), tada bi ispitivanje aksioma pripadalo onom koji proučava to opšte, i prvo bivstvo.“

Pored prethodnog, i A knjiga *Metafizike*, koja polazeći od uobičajenih predstava o mudracu izlaže predpojam prve filozofije, pod imenom mudrosti eksplicitno govori o nauci prvih načela i uzroka kao najčasnijoj i božanskoj (Θεία) nauci, božanskoj u dvostrukom smislu nauke o onom božanskom (Θεῖον) i nauke koja bi najpre bila posed boga (Θεός).⁵⁵

51 Jaeger, W., *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, str. 226

52 Isto, str. 227

53 Aubenque, P., „Aristoteles und das Problem der Metaphysik“, str. 325

54 Jaeger, W., *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, str. 227

55 *Met.* A 2, 983a6-11

Sledeći Owensa,⁵⁶ možemo uočiti šest ključnih određenja mudrosti u A knjizi polazeći od predstava o mudracu (*Met.* A 2, 982a19-982b7): prvo, mudost je *opšta nauka* (τὴν καθόλου ἐπιστήμην), jer zna sve (τὸ πάντα ἐπίστασθαι), sve stvari/podmete (πάντα τὰ ὑποκείμενα), ali ne i svaku stvar; drugo, mudrost je *najteža* (χαλεπώτατα), jer su najopštije stvari (τὰ μάλιστα καθόλου), kao najudaljenije od čulnih opažanja, najteže za saznavanje ljudima; treće, ona je *najtačnija nauka* (ἀκριβέσταται τῶν ἐπιστημῶν), jer je nauka o onome prvom (τῶν πρώτων), u smislu prvih načela; četvrto, mudrost je *najproučivija* (μάλιστα διδασκαλική), jer je poučivost vezana za znanje uzroka, a ona zna prve uzroke i načela; peto, mudrost je u najvećoj mogućoj meri spoznaja radi sebe same (τὸ ἐπίστασθαι αὐτῶν ἑνεκα), a oni koji biraju znanje radi znanja biraju mudrost kao nauku o onome najspoznatljivijem (ὑπάρχει τῇ τοῦ μάλιστα ἐπιστητοῦ ἐπιστήμῃ), jer uzroci kao ono prvo jesu najspoznatljiviji; šesto, mudrost kao najviša nauka *vlada svim drugim naukama* (ἀρχικωτάτη τῶν ἐπιστημῶν), ona ostalim nauka daruje načela, jer ona pre svih spoznaje dobro svake stvari (τάγαθὸν ἐκάστου) i ono najbolje u čitavoj prirodi (ἄριστον ἐν τῇ φύσει πάσῃ).

Treće određenje mudrosti – kao nauke o onome prvom, i šesto određenje – kao najviše nauke, moglo bi možda da se poistoveti sa određenjem prve filozofije kao teologije. Međutim, ukoliko bi se ona bavila onim prvim, najboljim i dobrom svega ostalog, postavlja se pitanje na koji način bi ona mogla biti opšta nauka svih stvari – prvo određenje, a onda i nauka o najopštijim stvarima – drugo određenje? Dakle, ne samo da i u A knjizi *Metafizike* možemo naći oba prethodno spomenuta momenta, opštu nauku svih stvari i teologiju kao („posebnu“) nauku onoga božanskog, već ih Aristotel nedvosmisleno misli kao jednu te istu nauku. Tako i ovde, kao i u celini Aristotelove *Metafizike*, ne možemo izbeći temeljnu napetost između „ontološkog“ i teološkog određenja Aristotelovog projekta.

Takođe, ni Jegerova tvrdnja da je A knjiga *Metafizike* svedočanstvo teološko-platonovske faze Aristotelovog mišljenja ne može stajati,⁵⁷ jer ona svojom prvom rečenicom određuje sebe kao istraživanje bivstva kao prvog dela svega, te naznačava vlastitu strukturu razlikom tri tipa bivstva koja se u toku istraživanja imaju pratiti. Dakle, ne primarno božanskog bivstva, niti božanskog bivstva kao bivstva samog. Pored toga, ako nešto nedostaje A knjizi *Metafizike*, onda je to pre teologija, onakva kakvom se očekivala od prvih komentatora do savremenih tumača Aristotela, nego što je to ontologi-

56 Owens, J., *The Doctrine of Being in the Aristotelian 'Metaphysics'. A Study in the Greek Background of Mediaeval Thought*, str. 164-165

57 Jaeger, W., *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, str. 230

ja, i upravo iz razloga što urednici nisu našli teologiju u očekivanom smislu ovim istraživanjima su dali ime *Metafizika*, a ne *Prva filozofija* (teologija).

U jedno ne može biti sumnje: za Aristotela nauka bića kao bića i teologija pripadaju jedna drugoj. Napetost različitih određenja koja zatičemo u *Metafizici*, stoga, ne treba razrešavati „spolja“, već datu napetost treba razumeti kao samu stvar Aristotelovog projekta.⁵⁸ Tek nas prihvatanje supripadnosti ontologije i teologije može otvoriti za smisao Aristotelovog projekta unutar *Metafizike*. Naravno, time još ništa nije rečeno, a kamoli rešeno, ali se time otvaramo kako za ono šta Aristotel govori, tako i za ono o čemu on čuti. Tek ukoliko čujemo oba, i reč i muk, i ukoliko ih čujemo zajedno, možemo se nadati da sačuvamo jedinstvo napora Aristotelovog projekta u *Metafizici*.

Moguće je da način na koji Aristotel sa lakoćom tvrdi da je prva filozofija „opšta zato što je prva“ govori o tome da aporija tražene nauke za njega nije toliko upečatljiva koliko se to nama čini.⁵⁹ Sve i da je tako, to nas same ne lišava aporije! Jer ne samo da nam Aristotel nije ponudio nedvosmisleno objašnjenje toga *kako* je prva filozofija „opšta time što je prva“ (ako ga je uopšte i ponudio), već ne znamo ni da li je takvo nešto sobom samo može biti lišeno aporije. Jedno je sigurno: osuđeni smo da besputimo između nedovršenosti i nedovršivosti Aristotelovog projekta u *Metafizici*.

LITERATURA

- Aristotelis Opera. ex recensione Immanuelis Bekkeri*, Vol. I-V, 1831-70, Berlin, 1960-1987.
- Aubenque, P., „Aristoteles und das Problem der Metaphysik“, u: *Zeitschrift für philosophische Forschung*, Bd. XV, H. 3 (1961), str. 321-33
- Aubenque, P., „The Science without a Name“, u: *Graduate Faculty Philosophy Journal* 29, No. 2, (2008), str. 5-50.
- Frede, M., „The Unity of General and Special Metaphysics: Aristotle's Conception of Metaphysics“, u: *Essays in Ancient Philosophy*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1987., str. 81-98
- Frede, Michael, „Introduction“, M. Frede, D. Charles (ur.), *Aristotle's Metaphysics Lambda: Symposium Aristotelicum*, Clarendon Press, Oxford, 2000., str. 1-52.

⁵⁸ U pogledu na to Frede, po našem mišljenju, ispravnije određuje startnu poziciju interpretacije Aristotelove prve filozofije kao one koja mora poći od činjenica da sam Aristotel ne vidi nesavladivi sukob unutar ova dva određenja. (Frede, M., „The Unity of General and Special Metaphysics: Aristotle's Conception of Metaphysics“, str. 83). No, pre bi se moglo reći da Aristotel vidi ovu temeljnu napetost, ali da na nju pristaje kao na jedini mogući put.

⁵⁹ Owens, J., *The Doctrine of Being in the Aristotelian 'Metaphysics'. A Study in the Greek Background of Mediaeval Thought*, str. 9

- Jaeger, W., *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1923.
- Kahn, C. H., „On the Intended Interpretation of Aristotle’s *Metaphysics*“, u: *Aristoteles. Werk und Wirkung*, Bd. 1, *Aristoteles und Seine Schule*, (ur.) J. Wiesner, W. de Gruyter, Berlin; New York, 1985., str. 311-338
- Merlan, P., „On the Terms ‘Metaphysics’ and ‘Being qua Being’“, *Monist*, 52 (1968), str. 174-194
- Merlan, P., *From Platonism to Neoplatonism*, Martinus Nijhoff, Hague, 1968.
- Natorp, P., „Thema und Disposition der aristotelischen Metaphysik“, u: *Philosophische Monatshefte*, XXIV, 1888, str. 37-65 i 540-574
- Owens, J., *The Doctrine of Being in the Aristotelian ‘Metaphysics’*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1978.
- Patzig, G., „Teologija i ontologija u Aristotelovoj ‘Metafizici’“, u: *Aristotelova Metafizika. Zbirka rasprava*, prevod Igor Mikecin, KruZak, Zagreb, 2003.
- Reale, G., *The Concept of First Philosophy and the Unity of the Metaphysics of Aristotle*, State University of New York Press, Albany, 1980.

NIKOLA TATALOVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

ARISTOTLE’S “METAPHYSICS” BETWEEN INCOMPLETENESS AND INCOMPASSABILITY

Abstract: This paper aims to outline the situation in which we find ourselves if we try to interpret the meaning of unity of Aristotle’s project in *Metaphysics*. This situation is revealed through its three aporetic forms: the aporia of name, the aporia of internal order and the aporia of a unique characterisation of *Metaphysics*. The paper attempts to point out that the acceptance of aporetic character of Aristotle’s project in *Metaphysics* is necessary to the possibility of its interpretation as such.

Keywords: Aristotle, *Metaphysics*, first philosophy, ontology, theology, aporia

Primljeno: 23.08.2016.

Prihvaćeno: 08.11.2016.